

Maskujące
upierzenie
derkacza
pomaga
mu pozostać
niezauważonym.

fol: Piotr Gryz

Derkacz – tajemniczy podróżnik

PIOTR GRYZ

www.ornitofrenia.pl

DERKACZ JEST JEDNYM Z NAJBARDZIEJ SKRYTYCH I TAJEMNICZYCH PTAKÓW. MIMO ŻE JAKO GATUNEK JEST ZNANY OD DAWNA, TO WCIAŻ O WIELU ASPEKTACH JEGO BIOLOGII WIEMY NIEWIELE. NAJNOWSZE BADANIA POSZERZAJĄ NASZĄ WIEDZĘ O NIM.

Derkacz jest średniej wielkości ptakiem (dł. 24–30 cm; rozpiętość skrzydeł 40–53 cm, ogon 4–5 cm; Sokołowski 1977, Taylor i Kirwan 2019), przypominającym wielkością i pokrojem kuropatkę, choć uważny obserwator zauważy różnice. Jest to bardzo skryty i tajemniczy gatunek, któremu maskujące upierzenie pomaga pozostać niezauważonym. Wierzch ciała derkacza jest płowożółty, upstrzony ciemnymi plamkami, natomiast spód jest głównie szaro-biały. Skrzydła są rdzawobrazowe, co najlepiej widać w locie. Obie płci są podobne, jednak samica ma nieco cieplej ubarwiony, płowożółty wierzch ciała oraz węższe i ciemniejsze szare smugi przechodzące przez oko. Czasem też występuje u niej mniej szarej barwy na policzkach, szyi i piersi. Jest również nieco mniejsza, co najlepiej uwidoczni się w masie ciała, która u samca wynosi 129–210 g, a u samicy 138–158 g (Taylor i Kirwan 2019). Po okresie lęgowym upierzenie wierzchu ciała derkacza staje się bardziej brązowe, a szare elementy upierzenia bledną.

Warto też zaznaczyć, że na rozległych terenach lęgowych poszczególne populacje różnią się czasami dość wyraźnie ubarwieniem. Niektóre, jak bardziej płowożółte ptaki z Kazachstanu, tak bardzo, że proponowano je traktować jako odrębny podgatunek *C.c. similis*, co jednak nie zostało powszechnie zaakceptowane.

Osobniki immaturalne przypominają dorosłe ptaki, lecz mają mniej rozległe paskowanie na pokrywach naskrzydłowych. Osobniki juwenalne również przypominają dorosłe ptaki, mają jednak węższe, bardziej żółtawo zabarwione pióra wierzchniej części ciała i także mniej paskowania na pokrywach naskrzydłowych, a szarą barwę boków głowy i piersi zastępuje barwa płowobrazowa. Mają także ciemniejszą tęczę oraz ciemnoszare nogi, podczas gdy u dorosłych są one szaroróżowawe. Pisklęta derkacza pokryte są czarnym puchem, który z czasem zastępują brązowe pióra.

NIEWIDZIALNY MIESZKANIEC ŁĄK

Derkacze zamieszkują rozległy obszar Eurazji – od Francji, Wysp Brytyjskich i południowej Skandynawii, przez środkową i wschodnią Europę, po północno-zachodnie Chiny, Mongolię i Rosję, sięgając aż za jezioro Bajkał. Na tych terenach zajmują rozległe łąki z kępami krzewów, zarówno suche, jak i wilgotne, w tym łąki alpejskie (do 3000 m n.p.m.), skraje bagien i polany powstałe po wycince drzew w lasach. Habitat derkacza musi jednak spełniać kilka warunków. Przede wszystkim musi być porośnięty niezbyt wysoką (do ok. 50 cm), gęstą roślinnością. Siedlisko nie może też być zbyt wilgotne lub zbyt suche. Dlatego derkacze zwykle unikają bardzo podmokłych terenów, stojącej wody oraz otwartych terenów ze skałami, żwirem lub piaskiem. Lokalnie gatunek zamieszkuje także pola uprawne (np. zbóż, rzepaku, ziemniaków i roślin pastewnych).

Pożywienie derkacza stanowią dżdżownice, mięczaki, równonogi, dwuparce, pająki i owady oraz żaby, małe ptaki i ssaki, zielone części roślin i nasiona (zwłaszcza traw i zbóż). Dieta na zimowiskach jest podobna, choć wzbogacona często lokalnymi przysmakami, takimi jak np. termity. Gatunek jest najbardziej aktywny o świcie i zmierzchu, po deszczu oraz w trakcie niezbyt intensywnych opadów (Taylor i Kirwan 2019).

Derkacze prowadzą bardzo skryty tryb życia i prawie cały czas przebywają ukryte w gąszczu. Po zajęciu terytorium tworzą swojego rodzaju korytarze pośród roślinności. Dzięki nim oraz niezwyklej budowie ciała mogą przemieszczać się bezszelestnie, nie poruszając źdźbłami traw. Najczęściej ich obecność można stwierdzić jedynie dzięki charakterystycznemu głosowi godowemu samców, brzmiącemu jak „kreks-kreks”, od którego pochodzi naukowa nazwa derkacza. Mało kto wie jednak, że derkacze wydają całą gamę innych dźwięków, z których jeden przypomina chrząkanie świni i jest wydawany podczas spotkań z samicami bądź intruzami. Oprócz niego wydają różne pomruki, gwizdy, klikania czy kwakania.

Jeszcze do niedawna uważano, że derkacze są monogamiczne, jednak dzięki badaniom polskich naukowców (Budka i in. 2015) okazało się, że tak nie jest i że pośród derkaczy powszechna jest poligamia. Samce łączą się często z dwiema lub nawet większą liczbą samic, pozostając z jedną tylko do początku drugiej połowy okresu lęgowego. W sumie ponad 50 proc. samców zmienia terytoria w sezonie lęgowym. Dzięki badaniom polskich naukowców stwierdzono ponadto, że możliwa jest identyfikacja akustyczna poszczególnych samców.

Okres lęgowy trwa od kwietnia do sierpnia, zależnie od regionu występowania. Gniazdo derkacz zakłada na ziemi, pod osłoną roślinności, w miejscu, gdzie nie podsiąka woda gruntowa. Stanowi je płytka czara z traw lub turzyc, z domieszką mchów w podstawie i części zewnętrznej, wyłożona suchymi liśćmi. Jej średnica zewnętrzna to 12–15 cm, wewnętrzna 10–12 cm, a głębokość 3–5 cm. Samica składa do niego 6–14 lekko wydłużonych jaj o tępych węższym biegunie. Są one białe z różnymi odcieniami – różowawym, zielonkawym bądź żółtawym, i pokryte

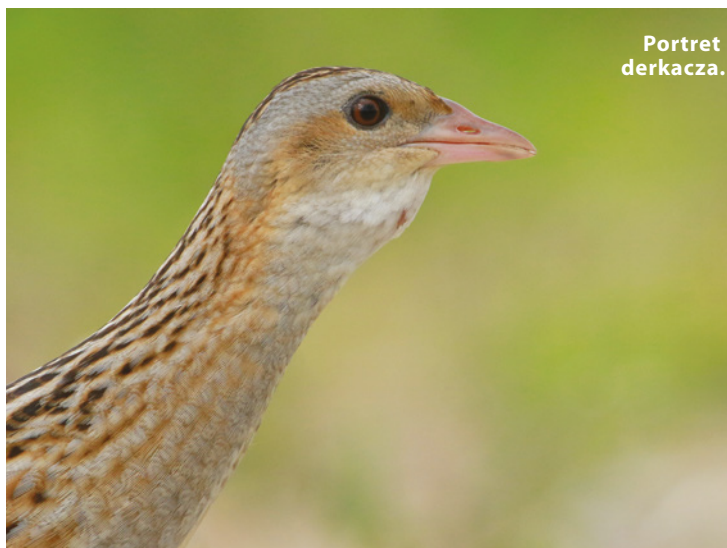

Od charakterystycznego głosu godowego samca pochodzi jego nazwa naukowa.

fol. Piotr Graw

Derkacz nawet w obliczu zagrożenia woli uciekać pieszo, niż zrywać się do lotu.

Portret
derkacza.

fol. Piotr Gnyz

Derkacz jest
dalekodystansowym
migrantem, którego
zimowiska leżą
w Afryce.

fol. Piotr Gnyz

fol. Piotr Gnyz

rdzawobrzązowymi oraz popielatofioletowymi plamami. Osiągają one wymiary 34–39 x 26–30 mm (Czarnecki i in. 1982), a ich wysiadywaniem zajmuje się jedynie samica przez 16–19 dni. Czasami zdarza się, że w gnieździe znajduje się nawet 18 jaj – oznacza to, że do gniazda składały jaja 2 samice. Pisklęta wkrótce po wykluciu opuszczają gniazdo i po 3–4 dniach samodzielnie zdobywają pokarm, a po 34–38 dniach są w pełni upierzone i lotne. Niedługo potem zarówno dorosłe, jak i młode ptaki wyruszają w daleką wędrówkę.

TAJEMNICZY PODRÓŻNIK

U skrytego, naziemnego ptaka, który nawet w przypadku zagrożenia woli uciekać pieszo, niż zrywać się do lotu, najbardziej niezwykle jest to, że jest dalekodystansowym migrantem, pokonującym podobne dystanse co niektóre siewkowe. Co roku pomiędzy sierpniem a listopadem (zależnie od regionu występowania) większość derkaczy wyrusza do swoich zimowisk leżących w południowo-wschodniej Afryce – od południowej części Demokratycznej Republiki Konga i południowej Tanzanii po południowo-wschodnie RPA. Część ptaków zimuje też w Botswanie i Angoli, a także w basenie Morza Śródziemnego. Odnotowano też liczne zimowe obserwacje (grudzień–luty) w zachodniej Europie, jednak należy zaznaczyć, że większość z nich pochodzi z XIX wieku, kiedy populacja lęgowa derkacza była znacznie większa (Taylor i Kirwan 2019).

Na zimowiska ptaki lecą 3 głównymi trasami. Pierwsza wiedzie przez kraje Europy Zachodniej, Algierię, Maroko oraz zachodnią i centralną Afrykę, a druga przez Balkany, Izrael, Egipt i następnie Sudan. Niezwykły jest fakt, że część ptaków podczas migracji pokonuje Morze Śródziemne. Derkacze z azjatyckich populacji migrują trzecią trasą, która wiedzie przez kraje arabskie, Morze Czerwone, a potem Egipt lub Sudan. Większość ptaków lecących każdym z tych szlaków spotyka się pomiędzy październikiem a grudniem w Kenii, lecz przed połową listopada niewiele z nich przekracza równik. Do zimowisk derkacze docierają pod koniec listopada i w grudniu, aby pozostać tam aż do lutego–kwietnia.

Dopiero niedawne badania wykazały, że na zimowiskach derkacze są mniej wybredne w wyborze siedliska niż na terenach lęgowych. Zatrzymują się głównie na suchych łąkach i sawannach, często na obszarach zniszczonych przez pożary w porze suchej (Walther i in. 2013). W Zambii stwierdzono derkacze w suchej i wilgotnej trawie o wysokości 0,3–2 m, a ponadto na zaniedbanych terenach uprawnych, lotniskach, polach golfowych i nawet w ogrodach podmiejskich. W RPA derkacze obserwowano na wilgotnych turzycowiskach pokrytych płytką wodą oraz w trzcinowiskach.

Wędrówka powrotna derkaczy jest znacznie szybsza, a większość ptaków przekracza Morze Śródziemne pomiędzy końcem marca a połową maja. Na lęgowiskach pojawiają się w drugiej połowie kwietnia lub w maju. Szczegóły migracji derkacza są wciąż niedostatecznie poznane, a dotyczy to zwłaszcza ptaków lecących zachodnią

Habitat derkacza musi być porośnięty niezbyt wysoką roślinnością, nie może też być zbyt wilgotny lub zbyt suchy.

fol. Piotr Gwiz

trasą. Stwierdzenia w licznych krajach afrykańskich (Libia, Mauretania, Mali, Niger, Czad, Nigeria, Somalia, Wybrzeże Kości Słoniowej, Ghana, Kamerun, Gabon, Kongo, Angola, Namibia) mogą wskazywać, że nie jest to jeden szlak, lecz tak naprawdę kilka mniejszych. Dużo cennych informacji dostarczyły badania telemetryczne. Są one szczególnie istotne dla programów ochrony tego gatunku – to na ich podstawie ustala się czas koszenia łąk, tak aby łągi derkacza nie były zniszczone. Dzięki nadajnikom, w które zaopatrywano głównie pierwszoroczne ptaki, wiemy, że migrują one niemal w linii prostej, głównie nocą i na małej wysokości (Peške i Vlček 2018), pokonując niekiedy nawet ok. 1600 km w ciągu 48 godzin. Część jednak leci wolniej, z częstszymi międzylądowaniami. Udowodniono też, że nie wszystkie derkacze są przywiązane do swoich terenów lęgowych. Wyposażony w nadajnik ptak o imieniu „Ivan”, którego schwytano w Czechach, po powrocie z zambijskich zimowisk zajął inne terytorium, znajdujące się 350 km od miejsca schwytania – na terenie Włoch.

Niestety, podczas migracji derkacze bardzo często zderzają się z różnymi wysokimi budowłami, jak np. wieże czy latarnie morskie. Często też wiatr zdmuchuje je daleko z obranego kursu. Potwierdza to ogromna liczba stwierdzeń z różnych części świata. Zabłąkane derkacze stwierdzono na Wyspach Kanaryjskich, Azorach, Madrze, Islandii, Grenlandii (ok. 20 stwierdzeń), w Ameryce Północnej (ok. 17 stwierdzeń) – od Ziemi Baffina, wzdłuż atlantyckich wybrzeży, po Bermudy, na Karaibach (Saint Pierre i Miquelon), na wyspach Fernando de Noronha (Brazylia) i Wniebowstąpienia (środkowy Atlantyk), w Indiach, Afganistanie, Pakistanie, na Sri Lance, Andamanach, Nikobarach, Seszelach, Wyspie Księcia Edwarda, w Wietnamie i Australii oraz w Japonii.

ŻYWA SKAMIENIAŁOŚĆ?

Najbliższym kuzynem derkacza jest derkacz kureczkowaty *Crex egregia*, żyjący w Afryce na południe od Sahary. Wyraźnie różni się on ubarwieniem od swojego kuzyna, gdyż przypomina ono bardziej to u kureczek *Porzana* (stąd polska nazwa tego gatunku). Oba gatunki spotykają

się w Afryce i oba należą do rzędu żurawiowych (Gruiformes) oraz liczącej 142–156 gatunków (wliczając wymarłe w czasach historycznych; Taylor i Bonan 2019, Gill i Donsker 2019) rodziny chruścieli (Rallidae). Charakterystyczną cechą tych ptaków jest bardzo wąski mostek (*sternum*) i miednica (*pelvis*), które sprawiają, że ich ciało jest spłaszczone mediolateralnie (środkowo-bocznie). Tę cechę budowy posiada także derkacz i pozwala mu ona na sprawne i bezszelestne przeciskanie się przez gęstwinę roślinności. Inną charakterystyczną cechą chruścieli są wydłużone palce u nóg, które pozwalają na chodzenie po nawodnej roślinności, wspinanie się po trzcinach, pływanie lub szybkie bieganie, jak u derkacza. Najnowsze kompleksowe badania mitochondrialnego DNA oraz zegara molekularnego (Garcia i in. 2014b) wskazują, że te niezwykłe cechy budowy pojawiły się ok. 40 Ma (milionów lat temu), dając tym samym początek nowej grupie ptaków. Wydaje się to potwierdzać także zapis kopalny, gdyż znanych jest wiele eoceńskich skamieniałości mogących należeć do chruścieli lub ich bezpośrednich przodków.

Najstarszymi pewnymi gatunkami chruścieli znanymi nauce są *Belgirallus oligocaenus* i *B. minutus* z wczesnego oligocenu (34–31 Ma) Belgii. Ptaki te zarówno pod względem wielkości, jak i budowy niewiele różniły się od dzisiejszych kuzynów i podobnie jak one miały wydłużone palce. Wiadomo też, że dość szybko opanowały ówczesny świat, osiągając już we wczesnym miocenie Tajlandię i nawet Nową Zelandię. Trudno powiedzieć, które z nich należały do bezpośredniego przodka derkacza. Pewnych wskazówek dostarczyły skamieniałości gatunku *Pastushkinia zazhigini* z wczesnego pliocenu (4,9–3,2 Ma) zachodniej Mongolii (Zelenkov 2013). Ten prehistoryczny chruściel proporcjami osteologicznymi bardzo przypominał kuzynów z rodzaju *Belgirallus*, jednak z drugiej strony był tak bardzo podobny do derkacza, że początkowo opisano go jako *Crex zazhigini*. Czyżby więc ta mieszanka cech wskazywała, że rodzaj *Pastushkinia* był ogniwem pośrednim między derkaczem a jego prakuzynami? Choć nie ma co do tego pewności, to jednak najnowsze badania potwierdzają, że derkacz jest przedstawicielem prastarej grupy, która wyłoniła się już ok. 18 Ma. Obejmuje ona także dzisiejsze chruściele z rodzajów *Lewinia*, *Aramidopsis* i *Dryolimnas*, z których większość to endemity zamieszkujące odległe wyspy, takie jak Madagaskar, Nowa Zelandia czy Celebes.

Według ostatnich szacunków sam rodzaj *Crex* pojawił się na Ziemi ok. 16 Ma (Garcia i in. 2014a). Mogą to potwierdzać najstarsze i wciąż nieopisane skamieniałości znajdujące się w zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Waszyngtonie (USA) oraz w Muzeum Historii Naturalnej w Wiedniu (Austria). Pochodzą one ze środkowego miocenu (13–11 Ma) Francji i późnego miocenu (9,7–8,7 Ma) Austrii (Mlikovsky 2002). Najstarsze szczątki należące do samego derkacza pochodzą z wczesnego plejstocenu Hiszpanii (0,9–0,7 Ma; Alberdi in. 1989) oraz późnego plejstocenu i holocenu Włoch, Jordanii, Rumunii, Polski i Wielkiej Brytanii. Starsze szczątki (2,5–0,78 Ma), pochodzące z Ukrainy, Czech i Rumunii, najprawdopodobniej także

należą do tego gatunku, lecz wymagają dokładniejszego zbadania. W Polsce szczątki derkacza odnaleziono aż w 15 stanowiskach kopalnych (Bocheński i in. 2012). Najstarsze, datowane na 300–250 tys. lat temu – w jaskini w Biśniku. Znane są również szczątki z wykopalisk archeologicznych, jak np. z datowanego na VII–XI w. stanowiska w Stradowie (Tomek 1984).

DERKACZ W POLSCE

Najstarsze wzmianki o derkaczu na terenie Polski znajdziemy w pochodzącym z 1584 roku dziele Mateusza Cygańskiego „Myślistwo ptasze, w którym się opisuje sposób dostawania wszelakiego Ptaka”. Autor był szlachcicem, myśliwym i znawcą ptaków, a jego zapomniane dzieło zostało ponownie odkryte w 1836 roku. Książka (Cygański 1584) składa się z wierszowanych opisów 173 gatunków ptaków, w tym derkacza, którego wtedy nazywano jeszcze chrościelem. Nieco później o derkaczu wspominał także prekursor polskiej zoologii Gabriel Rzączyński (1664–1737), a potem także inni sławni przyrodnicy, choć w tych źródłach nie ma informacji o liczebności i rozprzestrzenieniu derkacza w Polsce. Takie informacje znajdziemy dopiero w dziele W. Taczanowskiego (1819–1890), w którym autor informuje: „W Królestwie Polskiem wszędzie bardzo pospolity, lecz nie wszędzie równie obficie się znajduje” (Taczanowski 1882).

Obecnie rozmieszczenie derkacza w Polsce jest nierównomierne i jest on gatunkiem średnio licznym, o liczebności ocenianej na 30–48 tys. samców. Najliczniej występuje we wschodniej części kraju, natomiast na zachodzie jest ptakiem nielicznym. Długoterminowe trendy liczebności derkacza w Polsce nie są do końca poznane, jednak z pewnością w ostatnim czasie jego liczebność wzrosła (Chylarecki i in. 2018). W Europie wzrost liczebności odnotowano głównie w latach 90. ubiegłego stulecia, a od początków XXI w. zwiększenie liczebności stwierdzono jedynie w 3 z 41 państw. Globalną populację tego gatunku szacuje się obecnie na 3–7 mln dorosłych ptaków, a derkacz został zaklasyfikowany jako gatunek najmniejszego ryzyka (BirdLife International 2016). Mijamy nadzieję, że to się nie zmienia, a derkacz nie stanie się gatunkiem zagrożonym, a jego charakterystyczny głos będzie rozbrzmiewał na wiosennych łąkach. Mijamy też nadzieję, że biologia tego gatunku, szczególnie ta związana z wędrówkami, zostanie lepiej poznana.

Literatura:

- Alberdi M.T., Alcalá L., Azanza B., Cerdano E., Mazo A.V., Morales J. i Sese C. 1989. Consideraciones biostratigráficas sobre la fauna de Vertebrados fosiles de la cuenca de Guadix-Baza (Granada, España). W: Alberdi A.T. i Bonadonna F.P. (red.). Geología y Paleontología de la cuenca de Guadix-Baza. Trabajos sobre el Neogeno Cuaternario, Museo Nacional de Ciencias Naturales (CSIC), Madrid (11): 347-35.
- BirdLife International 2016. *Crex crex*. The IUCN Red List of Threatened Species 2016: e.T22692543A86147127.

Dzięki bardzo wąskiemu mostkowi i miednicy ciało derkacza jest spłaszczone środkowo-bocznie.

fol. Piotr Gajz

- Bocheński Z., Bocheński Z.M. i Tomek T. 2012. A history of Polish birds. Institute of Systematics and Evolution of Animals. Polish Academy of Sciences. Kraków.
- Budka M., Wojas L. i Osiejuk T.S. 2015. Is it possible to acoustically identify individuals within a population? *Journal of Ornithology* 156 (2): 481–488.
- Chylarecki P., Chodkiewicz T., Neubauer G., Sikora A., Meissner W., Woźniak B., Wylegała P., Ławicki Ł., Marchowski D., Betleja J., Bzoma S., Cenian Z., Górski A., Korniluk M., Moczarska J., Ochocińska D., Rubacha S., Wieloch M., Zielińska M., Zieliński P., Kuczyński L. 2018. Trendy liczebności ptaków w Polsce. GIOŚ, Warszawa.
- Cygański M. 1584. *Myślistwo ptasze, w którym się opisuje sposób dostawania wszelakiego Ptaka*. Drukarnia J. Siebeneicher. (wyd. bezimienne, I połowa XVII w.).
- Czarnecki Z., Dobrowolski K., Jabłoński B., Siwek W. 1982. *Ptaki Europy : przewodnik terenowy*. Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- García-R J.C., Gibb G.C. i Trewick S.A. 2014a. Deep global evolutionary radiation in birds: diversification and trait evolution in the cosmopolitan bird family Rallidae. *Molecular Phylogenetics and Evolution* 81: 96-108.
- García-R J.C., Gibb G.C. i Trewick S.A. 2014b. Eocene Diversification of Crown Group Rails (Aves: Gruiformes: Rallidae). *PLoS ONE* 9 (10): e109635.
- Mlikovsky J. 2002. *Cenozoic birds of the world, part 1: Europe*. Praga, Niinox Press.
- Peške L. i Vlček I. 2018. Satellite telemetry of Corn Crake. *Zoological and botanical Garden of the city of Pilsen*. Studio Avalon, Kolin.
- Rzączyński G. 1721. *Historia naturalis curiosa Regni Poloniae, Magni Ducatus Lituaniae annexarumque provinciarum in tractatus XX divisa*. Sandomierz.
- Sokołowski J. 1977. *Ptaki Polski*. WSiP Warszawa.
- Taczanowski W. 1882. *Ptaki Krajowe*. T.1-2. Akademia Umiejętności. Kraków.
- Taylor B. i Kirwan G.M. 2019. *Corncrake (Crex crex)*. W: del Hoyo J., Elliott A., Sargatal J., Christie D.A. i de Juana E. (red.). *Handbook of the Birds of the World Alive*. Lynx Edicions, Barcelona.
- Tomek T. 1984. Szczątki ptaków z wczesnośredniowiecznej osady w Stradowie. *Acta zoologica cracoviensia* 27(7): 121-126.
- Walther B.A., Taylor P.B., Schaffer N., Robinson S. i Jiguet F. 2013. The African wintering distribution and ecology of the Corncrake *Crex crex*. *Bird Conservation International* 23 (3): 309-322.
- Zelenkov N.V. 2013. New finds and revised taxa of early Pliocene birds from Western Mongolia. W: Göhlich U.B. i Kroh A.B. (Red.) *Paleornithological Research 2013*. Proc. 8th meet. Soc. avian paleontol. evol. Wien: Naturhistorisches Museum Wien : 153-170.